

GENT

stad van opstand

Lut Depaepe

BIOGRAFIE VAN EEN STAD

HOOFDSTUK 1

**JACOB VAN ARTEVELDE,
HELD VAN HET VOLK**

7

HOOFDSTUK 2

**DE STROP VAN
KEIZER KAREL**

43

HOOFDSTUK 3

**DE STAD VAN CALVINISTEN
EN ORANGISTEN**

69

HOOFDSTUK 4

**HET WERKVOLK
KOMT OP STRAAT**

121

HOOFDSTUK 5

**DE OPSTAND
DER ARTIESTEN**

169

GERAADPLEEGDE BRONNEN

207

KAART VAN GENT

216

HOOFDSTUK 1

**JACOB VAN
ARTEVELDE,
HELD VAN
HET VOLK**

Er was die dag, eind december 1337, in Gent een grote toeloop van volk op een veld vlak bij de Leie, genoemd de Bijloke. Dit gebied achter de Petercellepoort (later de Kortrijkse poort) en de Overpoort (later verbasterd tot Heuverpoort en daarna Heuvelpoort) was sedert de 13e eeuw in handen van de rijke Gentse familie Utenhove. Het viel buiten de jurisdictie van de graaf van Vlaanderen. De familie Utenhove had deze droge strook grond, een 'loocke', gekregen in ruil voor de afstand van hun hospitaal in de binnenstad dat het dominicanerklooster moest worden (en nu Het Pand is). De zusters Utenhove richtten daar, buiten de stadsgrenzen, een nieuw en ruimer 'Hotel Dieu' (een godshuis, vaak een ziekenhuis of een weeshuis) op, op een 'loocke' bij de Leie, sedertdien Bijloke geheten.

Het weer viel niet mee: regenachtig en een koude wind. De banieren van de toegestroomde ambachtslui wapperden dat het een lieve lust was en dansten op de windstoten met een onmiskenbaar geschuifel. Iedereen wachtte vol ongeduld op de welbespraakte Jacob van Artevelde. Ernstige problemen stelden zich immers in de Gentse lakennijverheid: Engeland had de woltoevoer stopgezet. Het stadsbestuur was radeloos. Het was ook duidelijk dat het voortdurende onderlinge gekibbel van de gilden en ambachten de situatie niet zou oplossen. Er moesten dringend maatregelen getroffen worden.

Engeland had de Vlaamse steden nodig voor de aankoop van wol en het produceren van laken. Het graafschap Vlaanderen was voor Engeland, de grootste wolproducent in Europa, zijn grootste afzetgebied. De Vlaamse steden hadden op hun beurt ook de Engelse wol nodig: geen wol, geen werk, geen loon. De invoer van wol verzekerde het succes van onze weefnijverheid en dus onze inkomsten en onze welvaart.

Anderzijds was het graafschap Vlaanderen nog steeds een ‘leenheerlijkheid’ van de Franse koning. En al was Gent de grootste stad in Vlaanderen met 56.000 inwoners, het was en bleef nog steeds een ‘leen’ van de Franse koning. De graven van Vlaanderen, zoals Lodewijk van Nevers en zijn zoon Lodewijk van Male, waren ook duidelijk Fransgezind.

Engeland en het graafschap Vlaanderen hingen dus economisch van elkaar af, maar Frankrijk, aartsvijand van de Engelsen, was een obstakel. Daarom dwong Engeland de Vlaamse steden Gent, Brugge en Ieper zich te verzetten tegen hun Fransgezinde graaf en partij te kiezen voor Engeland. Hij verbood in 1336 de invoer van wol naar de Vlaamse steden, tenzij ze zijn kant zouden kiezen. De Engelse wolblokkade bracht een ware noodtoestand in Vlaanderen mee. Vandaar dat Van Artevelde in 1337 de Gentenaars opriep om zich ‘politiek neutraal’ op te stellen en te kiezen voor de economisch interessantste positie. De ambachten en gilden waren het daarmee eens.

De woorden van Van Artevelde maakten indruk. Hij was rond 1290 geboren in een welstellende familie van kooplui die huizen bezat aan de Kalandeberg en hij kon lezen en schrijven. Zijn Frans kwam hem later goed te pas bij de onderhandelingen met vorsten, prinses en hoge ambtenaren. Als jongeling had Jacob in 1302 de troepen zien vertrekken naar Kortrijk en hij had met aandacht naar de roemrijke verhalen van Jan Borluut geluisterd. De adellijke Borluuts waren de enige vooraanstaande Gentse familie die deelnam aan de Guldensporenslag op het Groeningeveld. Want terwijl heel Vlaanderen een enorme belasting moest betalen aan Philippe le Bel, de Franse koning, ontsnapte Gent daaraan. Voor Gent schafte de koning die belasting

immers af. De Gentenaars vonden het dus niet nodig officieel deel te nemen aan de strijd tegen Philippe.

Ervaring in het onderhandelen en overtuigen had Jacob in zijn jeugd opgedaan. Hij wist dat zijn geboortestad bij buitenlandse twisten steeds de kant koos van de economisch voordeligste partner. Het opportunisme van Gent en zijn daaraan gekoppelde koppigheid, vasthoudend aan de privileges die het gekregen had van de graaf van Vlaanderen Filips van den Elzas, waren spreekwoordelijk.

Jacob kwam uit een burgermilieu. Zijn naam wordt voor het eerst genoemd in een document waarbij hij als ambtenaar een boete moest ontvangen van de Gentse wevers. Een boete die zij opgelegd kregen omdat zij een opstand tegen de graaf van Vlaanderen hadden gesteund. Blijkbaar was zijn politieke overtuiging gewijzigd nadien, want hij nam het nu op voor de wevers. Maar toch, op die kille dag in 1337 probeerde hij vooral de gemoederen te bedaren en de menigte te overtuigen de kalmte te bewaren. Hij vroeg de Gentenaren wat geduld te oefenen en zich voorlopig zo neutraal mogelijk tussen Frankrijk en Engeland op te stellen. Geen kant kiezen betekende evenveel voor Frankrijk als voor Engeland: het was voor beide een vijand minder.

Niet lang na Van Artevelde's oproep stelde het stadsbestuur, nood breekt wet, vijf hoofdmannen aan om de stad te leiden in deze roerige tijden. Al gauw werd Van Artevelde als ‘opperhoofdman’ beschouwd. Zijn voorstel om zich neutraal op te stellen viel in goede aarde en hij kon deze politiek een goed jaar aanhouden. Maar zowel het geruzie tussen Frankrijk en Engeland als het economisch leven zou op korte tijd een bitsiger karakter krijgen.

DE KONING VAN ENGELAND ÉN...
FRANKRIJK OP DE VRIJDAGMARKT

Op 26 januari 1340 was het een drukte van jewelste op wat vandaag nog steeds de Vrijdagmarkt wordt genoemd. Er werd hoog bezoek verwacht! Niemand minder dan de *king himself*, Edward III, koning van Engeland, kwam naar Gent. Hij liet zich een Blijde Inkomst welgevallen en liet zich op de Vrijdagmarkt, met de steun van Jacob van Artevelde, ook nog eens kronen tot koning van Frankrijk, onze leenheer.

Edward III werd in 1326 koning van Engeland op veertien jaar oud, toen zijn vader Edward II in gevangenschap stierf. Zijn moeder Isabella, dochter van koning Philippe le Bel van Frankrijk, nam samen met haar minnaar, baron Roger Mortimer, tijdelijk het regentschap waar. Alom werd verteld dat Isabella samen met Mortimer haar echtgenoot had laten vermoorden, het eindpunt van een strijd om de macht. Op zijn achttiende liet Edward III op zijn beurt Mortimer vermoorden en zijn moeder opsluiten.

Twee jaar nadat Edward III koning van Engeland geworden was, werd een neef van Philippe le Bel, Filips VI van Valois, koning van Frankrijk. In Frankrijk werd het vrouwelijk erfrecht niet erkend. En dus greep Edward III, die van moederszijde de kleinzoon was van de Franse koning, naast de hoofdprijs in Frankrijk. Men gaf de voorkeur aan Filips VI. Dat maakte Edward III wrokkig. En dan was er nog de ‘Vlaamse kwestie’: hij wilde zijn afzetgebied voor wol veiligstellen en vond daarin een medestander in Van Artevelde. Vandaar zijn afreis naar Gent en zijn vermete kroning tot koning van Frankrijk.

Al was het die dag in januari 1340 bitter koud, met wat gesmolten sneeuw en een harde wind, toch stond er veel volk op de Vrijdagmarkt, het sociale plein van Gent, waarvan de gebouwen vandaag de dag nog steeds de stille getuigen zijn. Alleen stonden er in die moeilijke 14e eeuw geen voedingswaren, geen vis noch vlees op de markt, maar enkel stoffenkraampjes met laken, leer, bont en schapenvachten. Die koopwaar werd verhandeld in het Toreken, een prachtig gebouw, al was het in Van Arteveldes tijd nog niet meer dan een houten barak. Pas in de 15e eeuw werd er een stenen gebouw opgetrokken, mét een toren, want dat was toch altijd een teken van macht. In die toren hing er een klokje dat het begin en het einde van de markt inluidde.

Rond het torentje was er vroeger een stenen, nu een gietijzeren afsluiting. Hier werden de afgekeurde stukken stof opgehangen; zij mochten niet te koop worden aangeboden op de markt maar werden weggeven aan goede doelen. En boven op de toren de kers op de taart: een prachtig beeldje van de meermin Melusine, rond wie een legende bestond. Die zei dat een neef van de graaf van Poitiers smoorverliefd was geworden op een heel mooie jonkvrouw. Zij wilde wel met hem trouwen op één voorwaarde: elke zaterdag wilde ze in haar eentje doorbrengen om in alle rust en discretie een welverdiend bad te nemen. Manlief was echter zo nieuwsgierig dat hij zich niet kon inhouden haar eens te bespieden bij het zaterdagse avontuur. Groot was zijn verwondering toen hij zag dat haar fraaie benen een grote vissenstaart vormden – ze was een meermin! Het verhaal liep slecht af: Melusine vluchtte door het raam en keerde nooit meer weer. In Gent bleef ze de beschermengel van de leerlooiers.

De meeste huizen op de Vrijdagmarkt in Van Arteveldes tijd waren toen nog in hout en leem opgetrokken. Vele hadden te

HOOFDSTUK 3

**DE STAD VAN
CALVINISTEN
EN
ORANGISTEN**

Op 22 augustus 1566 stond Gent nog maar eens op zijn kop. Enkele honderden beeldenstormers, in Gent ook wel 'brekers' genoemd, gingen als een razende tekeer tegen alles wat katholiek was. Belangrijkste doelwitten: kerken, abdijen en kloosters. De vernielende raid begon rond de middag en duurde tot diep in de nacht... De Gentse Beeldenstorm begon in het Tempelhof, de site die eerst eigendom was van de kruisridderorde van de tempeliers en daarna van de hospitaalridders van de Orde van Malta. Daar sloegen de brekers een Christus letterlijk van zijn kruis. Er werd geroepen en getierd dat men wel mocht 'breken' maar niet stelen. In de onmiddellijke buurt van het Tempelhof was daarna het klooster van de augustijnen aan de beurt. Na wat gestommel openden de paters hun deuren in de hoop dat aldus de vernielzucht niet te groot zou zijn. Ondertussen hadden ze wel de tijd gekregen om hun duurste kunstwerken te verbergen. Toch werden ook hier altaren, retabels, glasramen, liturgische boeken en beelden vernield.

Vervolgens trok de bende naar de volgende post, het klooster van de geschoeide karmelieten of Onze-Lieve-Vrouwebroeders in de Lange Steenstraat aan het Patershol. De geschoeide karmelieten waren de wat minder gestrengere versie van de karmelietenorde, terwijl de ongeschoeide (in Gent gevestigd in de Burgstraat) zich daartegen afzetten. In het klooster bleven de vernielingen eerst beperkt, want de geschoeide karmelieten waren geen notoire kettervervolgers. Maar een volgende losgeslagen groep onder leiding van ene Ghyselbrecht Cools, die er zijn weg kende omdat hij er klussen had uitgevoerd, drong het klooster binnen. Zij vernietigden het orgel en vonden de kunstwerken die de paters in allerijl hadden verstopt. Ook hier werd alles kort en klein geslagen, waarbij ook schilderijen van de vermaarde Vlaamse primitief Hugo van der Goes.

Daarna was het klooster van de dominicanen of predikheren, het huidige universitaire Pand in Onderbergen, aan de beurt: een welbewust gekozen doelwit. De dominicanen waren immers predikers die de ketters ervan probeerden te overtuigen om terug te keren naar het roomse geloof. Ze waren ook inquisiteurs, die al onder Karel V, bij de opkomst van Luther en het protestantisme, zeker tweehonderd ‘kettters’ naar de brandstapel hadden gestuurd. De hervormingsgezinden haatten niemand meer dan de dominicanen.

De brekers vernielden de kerk, maar hun belangrijkste doelwit was de fantastische bibliotheek met honderden handschriften geïllustreerd door de beste miniaturisten. Aan de kant van de Leie braken ze alle glasramen stuk en gooiden ze de waardevolle bibliotheek het water in. Kroniekschrijver Marcus Van Vaernewijck, dankzij wie we een ruim verslag hebben van de gebeurtenissen, vermeldt in zijn relaas dat ‘men gerust de Leie kon oversteken, lopend op de boeken, zonder zijn voeten nat te maken’. Ook de boeken die in de cellen van de monniken ter studie lagen, werden verscheurd, in snippers getrokken en rondgestrooid. Ze dwarrelden als sneeuwvlokken in de lucht. In al het geharrewar en geschreeuw bereikten de brekers ook de kelders van het klooster. Dure kruiden, zoals saffraan en andere specerijen, werden gewoon rondgestrooid. Bier- en wijnvaten werden afgetapt. Kerkbekers, schalen en zelfs hoeden en mutsen werden gebruikt om bier of wijn te drinken. Door het gezuip werden de meeste brekers nog woester en wilder. Ze gingen zo hard tekeer dat er werkelijk niets in het klooster nog heel bleef: geen altaarstuk noch preekstoel, geen boek noch glasraam, geen beeldhouwwerk noch schilderij, geen vat bier of wijn.

En nog was het niet genoeg...

Vanaf het predikherenklooster splitsten de beeldenstormers zich in twee groepen. Een eerste groep trok naar het minderbroederklooster, waar nu het oude Justitiepaleis staat, en vandaar naar de Sint-Pietersabdij. De tweede groep trok naar de Sint-Baafskathedraal, de Sint-Niklaaskerk en de Sint-Michielskerk en vandaar naar het Rijke Gasthuis in de Hoogstraat.

In dit laatste klooster van de reguliere kanunnikessen (de term ‘reguliere’ wees erop dat ze samen in een kloosterorde leefden, in tegenstelling tot de seculiere kanunniken) had in 1515 een brand de kerk ernstig beschadigd. De wederopbouw liet op zich wachten, aangezien de orde niet over de nodige financiële middelen beschikte. Tijdens de Beeldenstorm van 1566 bleef de schade aan hun klooster beperkt. Toch sloegen de zusters op de vlucht.

In het klooster van de minderbroeders, op de hoek van Leie en Ketelvest, kregen we hetzelfde scenario als bij de dominicanen: altaarstukken en beelden vernield, boeken verscheurd en alles in het water gegooid. Op het Sint-Pietersplein was de ravage enorm. De Sint-Pietersabdij werd praktisch volledig vernield samen met de abdijkerk. De Onze-Lieve-Vrouwparochiekerk ernaast deelde in de klappen, maar zou toch standhouden tot... de volgende beeldenstorm.

Volgens Van Vaernewijck was ook de vernieling in de Sint-Niklaaskerk aanzienlijk, maar de Sint-Michielskerk had het meeste geluk: de kostbaarste stukken waren al weggehaald en men kocht de brekers om met enkele vaten bier.

In de Sint-Baafskathedraal was het erger: de meeste grafstenen in het koor en de crypte werden vernield of beschadigd. Bruikbaar materiaal als ijzer, koper en brons werd gestolen,

stenen grafmonumenten werden verbrijzeld of zwaar beschadigd, beelden werden onthoofd, het orgel werd afgebroken. Nog altijd kun je in de crypte van de kathedraal zien hoe de marmeren graftombe van Lucas Munnich, de laatste abt van de Sint-Baafsabdij, geschonden werd.

Gelukkig had men het belangrijkste kunstwerk, de *Lam Gods*-polyptiek van de gebroeders Van Eyck, tijdig kunnen weghalen. Het werd verstopt in de toren. Volgens de kroniek van Van Vaernewijck werd verder heel wat ‘constigh ende costelick weerck’ vernield.

In totaal werden 8 parochiekerken, 25 kloosters, 10 hospitalen en 7 kapellen in de stad geteisterd en zelfs de begijnhoven van Sint-Elisabeth en Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hoyen moesten eraan geloven. En toch, hoe vernielend de beeldenstormers ook tekeer gingen, eigenlijk ontsnapten veel religieuze gebouwen nog aan de totale vernieling. De calvinisten wilden ze immers nog gebruiken voor hun eigen eredienst.

Duidelijk was dat het hier niet ging om een spontane opwelling van volkswoede. Niet alleen was de Beeldenstorm eerder al gepasseerd op andere plaatsen in de Nederlanden (en hoe zou het traditioneel opstandige Gent dan achterblijven?), ook waren de vernielingen vooraf voorbereid en aangekondigd. Men wist gewoon dat het eraan zat te komen. Dat gaf kloosters en kerken ook de kans om hun duurste stukken vooraf in veiligheid te brengen.

Op te merken valt ook dat de baljuw (die de vorst vertegenwoordigde in het handhaven van het recht) tijdens de vernielingen niet tussenbeide kwam en hij slechts nadat de ergste woede

over was, met zijn troepen de stad in trok om de rust te doen weerkeren. Hij was nochtans op de hoogte gebracht van het komende onheil door een zekere Lieven Onghena, een van de leiders van de opstandelingen, en twee andere gereformeerden. De beeldenstormers zouden toen van de baljuw de machtiging gekregen hebben om de heiligenbeelden te breken, hoewel ze die machtiging later niet konden voorleggen. In elk geval, als de baljuw de aanstokers van de Beeldenstorm toen had laten aanhouden, nog voor de vernielingen begonnen waren, zou de zaak misschien anders zijn gelopen. Maar hij was wellicht zo bang dat ze zijn huis of hem persoonlijk zouden aanvallen dat hij ze gewoon wegstuurde met de vraag om toch niet te drieren te werk te gaan. Met het bekende gevolg op 22 augustus...

Marcus Van Vaernewijck, zelf een geëerd burger, probeerde in zijn verslag de stommiteit van de baljuw te vergoelijken en de laksheid van de overheid goed te praten door te beweren dat ‘als God iets wil’ geen mens er wat aan kan veranderen!

GODSDIENSTOORLOG ONDER FILIPS II

De Gentse Beeldenstorm van 22 augustus 1566 stond niet op zich, maar maakte onderdeel uit van een onrustige, opstandige sfeer die al langer leefde in de Nederlanden. In augustus 1566 werd er zowat overal geprotesteerd tegen de politiek van Filips II. Wat in feite begon als een zuiver politieke crisis mondde uit in een godsdienstoorlog, waarbij het Noorden en het Zuiden der Nederlanden uiteindelijk gescheiden zouden geraken.

Ook buiten de Nederlanden, in heel Europa zelfs, doken vanaf het begin van de 16e eeuw al problemen op tussen katholieken

KAART VAN GENT

1. Aula
2. Bachtenwalle
3. Bank van de Arbeid
4. Batavia
5. Belfort
6. Bijloke
7. Blandijnberg
8. Brug der Keizerlijke
Geneugten
9. Caermersklooster
10. Citadelpark
11. Drongenhof
12. Feestlokaal Vooruit
13. Geboortehuis
Pierre De Geyter
14. Gravensteen
15. Groentemarkt
16. Hotel d'Hane-Steenhuysse
17. Huis van Alijn
18. Industriemuseum
19. Kouter
20. Minardschouwburg
21. Paddenhoek
22. Pand
23. Patershol
24. Pierkespark
25. Prinsenhof
26. Reep
27. Ryhovesteen
28. Sint-Baafsabdij
29. Sint-Baafskathedraal
30. Sint-Jacobskerk
31. Sint-Michielskerk
32. Sint-Niklaaskerk
33. Sint-Pietersplein
34. Sint-Veerleplein
35. Stadhuis
36. Standbeeld Anseele
37. Standbeeld Willem I
38. Vismijn
39. Vrijdagmarkt
40. Zuidstation